

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.67>

Нехасенко І.О.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Актуальність теми. Використання спеціальних знань беззаперечно здійснюється під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення. Не є виключення й кримінальні провадження, розпочаті за фактом вчинення протиправних дій, передбачених ст. 191 КК України. У зазначених кримінальних провадженнях вказана специфічна діяльність відповідних уповноважених осіб має неабияке значення, оскільки в більшості випадків на перший план виходить опрацювання предмету злочинного посягання. Адже його профільне дослідження надасть змогу чітко оцінити та кваліфікувати протиправне діяння.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження висвітленню проблематики використання спеціальних знань як однієї з ефективних складових розслідування кримінальних правопорушень, варто відзначити наступних: Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, Н. В. Павлова, І. В. Пиріг, Є. В. Пряхін, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Водночас, наукова стаття характеризується комплексним підходом до формулювання особливостей реалізації зазначеної криміналістичної категорії з огляду на судово-слідчу практику та сучасні тенденції.

Мета статті полягає у здійсненні криміналістичного аналізу використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем використання спеціальних знань має важливе значення.

Як вірно відмічає М. М. Єфімов, «...процес розслідування протиправних діянь вимагає від працівників правоохоронних органів застосовування максимального набору можливих засобів і методів. Одним з найбільш розповсюджених засобів, що застосовується в будь-якому кримінальному провадженні, є використання спеціальних знань. Даний аспект має свої характеристики як стосовно суб'єкта його можливого використання, так і відносно його форм. Крім того, в науковій літературі донині йде полеміка з приводу інформаційного наповнення терміну «спеціальні знання» [3, с. 268].

Як бачимо, автор вказав на постійні дискусії в науковому середовищі з приводу формулювання поняття досліджуваної криміналістичної категорії.

Стосовно вказаної проблематики, то Б. В. Романюк констатував, що «...спочатку розвитку людства йшло накопичення практичних знань. За допомогою мови, пізніше писемності, знахідок, інтуїції, простих винаходів тощо знання стали систематизованими і доступними наступним поколінням. У подаль-

шому розвиток людського інтелекту вивів їх на більш високий рівень пізнання суспільних процесів та явищ, тобто вони стали науковими знаннями. Наукові знання – це система глибокого пізнання процесів та явищ об'єктивної дійсності, їх зв'язків, яка за допомогою понять, суджень і теорій розкриває закони розвитку природи та суспільства. У свою чергу, наукові знання діляться на емпіричні та теоретичні. Це два взаємопов'язаних рівня наукового пізнання процесів, явищ природи і суспільства та їх зв'язків, але з певною істотною відмінністю. На емпіричному рівні наукові знання відкривають ці зв'язки шляхом аналізу безпосередніх конкретних даних спостереження, описування та експерименту, а на теоретичному, маючи загальний і необхідний характер, розкривають внутрішню сутність і зміст процесів та явищ, що пізнаються» [8, с. 20-21]. Вказані твердження підводять нас до опрацювання формулювань спеціальних знань як криміналістичної категорії.

Для прикладу, В. М. Ревака констатував, що «...спеціальні знання – це сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки та фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення та розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом» [7, с. 177].

А вже Г. С. Бідняк, яка сформулювала визначення вказаної наукової категорії як системи «...наукових, технічних та інших професійних знань, отриманих в результаті навчання, а також навичок, надбаних в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, які використовуються разом із застосуванням науково-технічних засобів при збиранні та дослідженні слідів злочинів в цілях отримання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для розслідування злочинів» [1, с. 46].

Ми поділяємо формулювання окремої групи вчених-криміналістів (В. С. Кузьмічова, І. В. Пирога), які визначили спеціальні знання як «...сукупність теоретичних знань, практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та запобігання злочинам» [6, с. 14]. Як бачимо, всі вищеперераховані дослідники характеризували визначену криміналістичну категорію через розгляд різних професійних знань, які застосовуються в різних категоріях кримінальних проваджень.

Також вірною вважаємо позицію О. М. Дуфенюк, яка значення використання спеціальних знань під час розслідування протиправних діянь виділяє наступним чином: «...а) забезпечують можливість здобуття доказів у кримінальному провадженні; б) дають змогу встановлювати такі фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) надають змогу перевіряти достовірність фактів, установлених органолептичними засобами; г) дозволяє за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей та речей» [4, с. 419].

Стосовно ролі спеціаліста як особи, яка використовує спеціальні знання, то законодавець визначив, на що спеціаліст має право, як-от: «...1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) застосовувати технічні засоби, прилади та спеціальне обладнання; 3) зосереджувати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, та подавати до них зауваження; 5) отримувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

б) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом» [5].

Окрім того, у ст. 71 КПК України вказано, що «...спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України» [5].

Одне з найбільш проблематичних питань стосується форм використання спеціальних знань. Для прикладу, окрема група дослідників (С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе) найістотнішими тенденціями, які притаманні контрольно-ревізійній діяльності, ініціаторами якої є правоохоронні органи, визначають такі як: «...по-перше, це недостатня підготовка до проведення документальної ревізії; по-друге, несвоєчасне призначення або затягування термінів проведення ревізій; по-третє, існуючий порядок проведення документальних ревізій в умовах відомчої спрямованості нормативних документів, що регламентують таку діяльність; по-четверте, відсутність чинника раптовості й обізнаність зацікавлених осіб про об'єкти контролю та результати перевірки навіть до початку кримінального провадження» [10, с. 125].

А вже О. В. Бишевець виокремлює дві групи форм, з яких до першої відносить: «... проведення судових експертиз (ст. ст. 242-245 КПК України); залучення спеціалістів для участі в окремих процесуальних діях (ст. ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування тех-

нічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1-4 ст. 107 КПК України); письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях, щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України). До другої форми, тобто непроцесуальної – проведення ревізій, проведення аудиторських перевірок, проведення попереднього дослідження об'єктів, консультації спеціалістів тощо» [2, с. 188].

Завдяки аналізу праць вчених-криміналістів, а також аналізу судово-слідчої практики серед форм використання спеціальних знань нами було визначено наступні, як-от:

- безпосереднє використання спеціальних знань уповноваженою особою;
- участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій;
- призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні;
- призначення та проведення ревізій;
- консультаційна допомога спеціаліста без залучення його до безпосередньої участі у слідчих (розшукових) та процесуальних діях.

На основі опрацювання матеріалів кримінальних проваджень та даних опитування працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, було з'ясовано, що уповноважені особи під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, були призначені такі види судових експертиз, а саме:

- почеркознавчі – 88 %;
- судово-бухгалтерські експертизи – 92 %;
- товарознавчі судові експертизи – 71%;
- комп'ютерно-технічні – 42 %;
- техніко-криміналістичні експертизи документів – 65 %;
- телекомунікаційні – 39 %;
- інші – 12 %.

Досить влучно М. Г. Щербаковський зауважує, що «...якщо говорити про вміння експерта, то, насамперед, слід вказати на те, що він знає, як провести дослідження, тобто володіє знаннями про об'єкт дослідження і способи вилучення з нього необхідної інформації. Тому в поняття вміння необхідно включити знання про об'єкти і методи, методики дослідження. З іншого боку, вміння завжди є застосуванням знань, тобто недостатньо просто знати щось про предмет, необхідно опанувати цілим рядом дій та операцій для того, щоб застосувати ці знання. Таким чином, вміння – це цілеспрямовані дії (операції, дослідження) з об'єктом на основі знання про нього. У цьому сенсі виконання дії на основі навичок стає автоматичним. У свідомості обізнаної особи, наприклад, висуваяться на передній план цілі, заради яких виконуються дії, і умови, в яких вони протікають, а також їх можливі результати. На підставі викладеного вважаємо, що включення в поняття «спеціальних знань» вмінь та навичок є зайвим й не відповідає прийнятим у педагогіці та психології положенням. Тому цілком вірним є роз'єднання законодавцем спеціальних знань та навичок їх застосування у спеціаліста в кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України)» [11, с. 225-226].

Як відмічає К. О. Чаплинський, головними цілями «...використання спеціальних знань під час експертизи визначає сприяння повному швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів, встановлення істини у кримінальному провадженні, дослідження певних об'єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають

значення для правильних і обґрунтованих рішень у провадженні; сприяння виявленню, фіксації та вилученню доказів і з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих (розшукових) та процесуальних дій» [9, с. 236].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є обов'язковим засобом для досягнення оптимальних результатів у кримінальному провадженні. На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень визначено наступні форми використання спеціальних знань, як-от:

- безпосереднє використання спеціальних знань уповноваженою особою у кримінальному провадженні;
- участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій;
- призначення та проведення експертизи;
- призначення та проведення ревізій;
- консультаційна допомога спеціаліста без залучення його до безпосередньої участі в процесуальних діях.

Встановлено, що під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, призначалися такі види судових експертиз, а саме: почеркознавчі – 88 %, судово-бухгалтерські експертизи – 92 %, товарознавчі судові експертизи – 71%, комп'ютерно-технічні – 42 %, техніко-криміналістичні експертизи документів – 65 %, телекомунікаційні – 39 %, інші – 12 %.

Анотація

Мета статті полягає у здійсненні криміналістичного аналізу використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. У науковій статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. В зазначених кримінальних провадженнях вказана специфічна діяльність відповідних уповноважених осіб має неабияке значення, оскільки у більшості випадків на перший план виходить опрацювання предмету злочинного посягання.

Адже його профільне дослідження надасть змогу чітко оцінити та кваліфікувати протиправне діяння. Поділяється формулювання окремої групи вчених-криміналістів, які визначили спеціальні знання як сукупність теоретичних знань, практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою попередження, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є обов'язковим засобом для досягнення оптимальних результатів у кримінальному провадженні. На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень визначено наступні форми використання спеціальних знань, як-от: безпосереднє використання спеціальних знань уповноваженою особою у кримінальному провадженні; участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій; призначення та проведення експертизи; призначення та проведення ревізій; консультаційна допомога спеціаліста без залучення його до безпосередньої участі в процесуальних діях. Встановлено, що під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, призначалися такі види судових експертиз, а саме: почеркознавчі, судово-бухгалтерські експертизи, товарознавчі судові експертизи, комп'ютерно-технічні, техніко-криміналістичні експертизи документів, телекомунікаційні та ін.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, судові експертизи, спеціаліст, слідчі (розшукові) дії, консультації, ревізії, розслідування, кримінальне правопорушення, привласнення, розтрата, зловживання службовим становищем, службова особа.

Nekhaienko I.O. Directions for using special knowledge during the investigation of misappropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position

Summary

The purpose of the article is to conduct a forensic analysis of the use of specialized knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property, or taking possession of it through abuse of official position. The scientific article examines the theoretical and practical aspects of using specialized knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or its seizure by abuse of official position. In the above-mentioned criminal proceedings, the specified specific activity of the relevant authorized persons is of great importance, since in most cases the processing of the subject of the criminal offense comes to the fore. After all, its profile study will allow a clear assessment and qualification of the illegal act. The formulation of a separate group of forensic scientists (who defined special knowledge as a set of theoretical knowledge, practical skills and abilities in the field of science, technology, art or craft, acquired as a result of special theoretical training or professional work experience, used for the purpose of revealing, investigating and preventing crimes, is shared. It was concluded that the use of specialized knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or its seizure by abuse of official position is a mandatory means for achieving optimal results in criminal proceedings. Based on the generalization of criminal proceedings materials, the following forms of using specialized knowledge were identified, such as: direct use of specialized knowledge by an authorized person in criminal proceedings; participation of a specialist in conducting individual investigative (search) and procedural actions; appointment and conduct of an examination; appointment and conduct of audits; consulting assistance of a specialist without involving him in direct participation in procedural actions. It has been established that during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position, the following types of forensic examinations were assigned, namely: handwriting; forensic

accounting examinations; commodity forensic examinations; computer-technical; technical-forensic examination of documents; telecommunications.

Key words: special knowledge, forms of using special knowledge, forensic examinations, specialist, investigative (search) actions, consultations, audits, investigation, criminal offense, embezzlement, embezzlement, abuse of official position, official.

Список використаних джерел:

1. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 170 с.
2. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
3. Єфімов М. М. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 268–274.
4. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на транспорті : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.
7. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 206 с.
8. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 222 с.
9. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск. 2011. № 57. С. 232–238.
10. Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 123–127.
11. Щербаковський М. Г. Співвідношення спеціальних знань з уміннями та навичками. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 225–226.